

Millenniumrubriek

Met het overschrijden van de 2000-grens in het vooruitzicht is het goed om stil te staan bij de vraag waar het met het recht naar toe gaat. In de Millenniumrubriek in de jaargang 1999 van *Ars Aequi* geven juristen van naam hun visie over de toekomst van het rechtsgebied waarin zij gespecialiseerd zijn. Zij besteden aandacht aan grote lijnen, algemene trends en reeds te bespeuren of te verwachten ontwikkelingen. Het verleden wordt hierbij ook in acht genomen. Voor iedere bijdrage heeft de redactie twee auteurs uitgenodigd die samen het denk- en schrijfwerk verrichten.

In deze bijdrage prof.mr. H.R.B.M. Kummeling, hoogleraar Staatsrecht aan de Universiteit Utrecht en prof.mr. C.A.J.M. Kortmann, hoogleraar Staatsrecht en Algemene Staatsleer aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Naar een nieuwe Grondwet?

Prof.mr. H.R.B.M. Kummeling

Utrecht, 22 februari 1999

Beste Tijn,

Enkele weken geleden gaf ik aan de Airlangga Universiteit in Surabaya, Indonesië, een cursus over grondrechten en mensenrechten. De Indonesische kranten staan bol van de grondrechtelijke problemen. Sinds de val van Soeharto kan men er vrijuit over schrijven en spreken. Ik heb dan ook maar sterk op de actualiteit gericht onderwijs gegeven, letterlijk met de krant in de hand. De Indonesische cursisten — universiteitsmedewerkers, (rechterlijke) ambtenaren, mensen uit het bedrijfsleven — zogen alle informatie die ik kon geven gretig op en gingen tot mijn verbazing regelmatig in discussie. Kort en goed: een tijdrovende maar zeer dankbare klus. Grondrechtenbescherming is in Indonesië – helaas – nog een wezenlijk probleem. Bij het onderwijs aan Nederlandse studenten bekruipt mij vaak het gevoel dat ik over luxe-vraagstukken sta te praten. In Nederland worden grondrechten vaak als evidenties beschouwd en voor zover grondrechtelijke problemen het (juridische) nieuws halen, gaat het vaak om trivialiteiten als bijvoorbeeld de erkenning van het recht op geluidsversterking of om de vraag of mannelijke PTT'ers op warme zomerdagen in korte broek de post mogen bezorgen.

Zijn er dan helemaal geen wezenlijke grondrechtelijke vraagstukken meer waar het staatsrecht voor staat? Jazeker wel. Ik denk daarbij bijvoorbeeld

aan de voortschrijdende technologische ontwikkelingen, met name op informatie- en communicatietechnologie-gebied. 'Grote broer' is in toemende mate in staat ons te bewaken. Zodra we communiceren via Internet lijken we de vertrouwelijkheid op onze buik te kunnen schrijven en in vele landen wordt driftig gestudeerd op de mogelijkheden om uitingen via internet aan banden te leggen. Wat dat laatste betreft hoor je mij niet zeggen dat iedere vorm van regulering uit den boze is. We staan daar wel voor lastige vragen. Wat kun je bijvoorbeeld doen aan in Nederland ongewenste uitingen die in de Verenigde Staten op internet zijn geplaatst? Nationale grenzen spelen bij deze vorm van communicatie nog nauwelijks een rol en je kunt dus ook nauwelijks teruggrijpen op nationale regelgeving. Wat en wie moet je aanpakken nu de vertrouwde fysieke plaats van de uiting geen rol meer blijkt te spelen en de partijen op internet talrijk zijn (onder andere informatie-aanbieder, service-provider, acces-provider en informatie-ontvanger)? Met name de bescherming van de privacy en de vertrouwelijkheid van communicatie lijken mij lastig te regelen.

Het huidige grondwettelijke regime is er op ingericht dat je als burger kunt optreden tegen grondrechtenschendingen waar je op een bepaald moment weet van krijgt. De ellende van de moderne informatietechnologie is dat er allerlei grondrechtenschendingen kunnen plaatsvinden waar je helemaal geen weet van hebt. Laatst las ik in de krant dat de gemiddelde Nederlander in 700 particuliere en overheidsdatabestanden is onderge-

bracht. Wie weet wat daar allemaal (ten onrechte) in is opgenomen en welke databestanden worden gekoppeld? Misschien wordt een weigering van een financieel krediet of een verzekering wel ingegeven door informatie die nooit verzameld had mogen worden. Als burger zul je dat vrijwel nooit te weten komen. Je kunt dus ook niet met je grondrecht als subjectief recht onder de arm naar de rechter lopen. Hoe moeten we met deze potentiële bedreiging van grondrechten omgaan? Kunnen we daarvoor iets in de Grondwet regelen? En kan dat dan iets meer zijn dan een paar slappe sociale grondrechten? Binnenkort gaat er op verzoek van de regering een commissie aan de slag met als opdracht de artikelen 7, 10 en 13 Grondwet aan te passen aan het digitale tijdperk. Medio 2000 moet die club met voorstellen komen. Hoewel ik weet dat jij je zo mogelijk verre houdt van computers, kan ik me voorstellen dat je over deze problematiek frisse ideeën hebt.

Voor wat betreft de bescherming van de grondrechten zie ik voor de toekomst zich nog een ander doemscenario voltrekken. Ons huidige niveau van grondrechtenbescherming dreigt weg te zakken. Zoals je weet heb ik veelvuldig – en misschien wel tot vervelens toe – geschreven over het feit dat door de overdracht van voorheen nationale bevoegdheden aan de Europese Gemeenschap (EG), de grondrechtenbescherming is afgenomen. De EG neemt het niet zo nauw met grondrechten en het Luxemburgse Hof beschermt grondrechten alleen als algemene rechtsbeginselen van gemeenschapsrecht, die vrij gemakkelijk kopje onder gaan zodra andere, met name economische, belangen in beeld komen. Van een EU-grondrechtencatalogus komt volgens mij zelfs op de lange duur helemaal niets, ondanks alle mooie woorden die het Duitse voorzitterschap er onlangs weer aan heeft gewijd. De politieke weerstand is daarvoor te groot, mede gevoed door de angst dat het Luxemburgse Hof sluipenderwijs weer allerlei bevoegdheden aan EG-instellingen gaat toebeden.

Ten tweede dreigt de EVRM-bescherming te verwateren nu de Raad van Europa ontzaglijk is uitgebreid en nu landen die nog enige oefening nodig hebben in grondrechtenbescherming rechters voor het Straatsburgse Hof mogen leveren. Vele deskundigen voorspellen ons dat dit fnuikend zal zijn voor het niveau van de Straatsburgse grondrechtenbescherming. Mocht dit waarheid worden, dan zal dit naar alle waarschijnlijkheid ook gevolgen hebben voor de indringendheid waarmee Nederlandse rechters aan

het EVRM toetsen. Immers, waarom zou je als Nederlandse rechter bijvoorbeeld aan de Nederlandse wetgever een zwaardere toets opleggen dan de Straatsburgse organen voorschrijven?

Gesteld nu eens dat dit doemscenario zich gaat voltrekken, wordt het dan niet tijd dat we ons huidige niveau van grondrechtenbescherming, dat mede bepaald wordt door het EVRM, gaan verankeren in onze eigen Grondwet? Ik denk daarbij aan de uitbreiding van het aantal grondrechten, zoals de bescherming van familieleven, het recht om inlichtingen te ontvangen en het eigendomsrecht. Ook zouden materiële afwegingscriteria in de Grondwet opgenomen kunnen worden als bijvoorbeeld proportionaliteit en subsidiariteit. Als sluitstuk moet dan natuurlijk ook het rechterlijke toetsingsverbod van formele wetten aan de Grondwet uit artikel 120 Grondwet worden geschrapt. Iets waar jij al lange tijd voor pleit, maar waar ik nu ook sterk voor begin te voelen.

De ontwikkeling van de Europese Unie (EU) en met name de Europese Monetaire Unie (EMU) heeft sommigen tot de conclusie gebracht dat het nationale staatsrecht steeds minder belangrijk wordt. Onze Leidse collega Alkema heeft al eens gezegd dat het staatsrecht langzaam afglijdt tot een soort provincierecht met bijbehorend gewicht en status. Nu zal het zo'n vaart niet lopen, al was het alleen maar omdat ik de Europese Unie zich voorlopig niet zie ontwikkelen tot een eenheidsstaat. Wel zou het kunnen zijn dat we over tien, twintig jaar colleges moeten geven over het 'Nederlandse deelstaatsrecht'. Daarmee is dan nog niets gezegd over het belang van het vak, want dat deelstaatsrecht ook belangrijk recht kan zijn, kan iedere willekeurige ter dood veroordeelde in de Verenigde Staten je bevestigen. Maar los daarvan: ik geloof er helemaal niets van dat in de nabije toekomst het nationale staatsrecht opgaat in het recht van de Europese Unie. De moeizame onderhandelingen bij de verdragen van Maastricht en Amsterdam, de daarin neergelegde regelingen – die volgens mij vooral als bevoegdheidsbepalingen voor EU-instellingen moeten worden opgevat – en de opname van het subsidiariteitsbeginsel vormen voor mij het bewijs dat er juist paal en perk wordt gesteld aan de expansie van de EU. Enige twijfels heb ik nog wel bij de EMU; wie over het geld beslist, krijgt de macht en uiteindelijk ook de bevoegdheden. Hoe denk jij daarover? Kunnen onze leerstoelen binnenkort worden opgeheven, of krijgen we nog talrijke opvolgers?

Het voorgaande neemt niet weg dat ik de wijze waarop wij in Nederland met de ontwikkeling van de EU omgaan zorgelijk vind. Wat mij opvalt is dat er in Nederland vaak als een kip zonder kop gereageerd wordt op met name het communautaire recht. In mijn oratie heb ik daar wat voorbeelden van gegeven. Het meest duidelijke is wat mij betreft nog steeds de Securitel-affaire. Rampspoeden zouden over het land komen: zware criminelen zouden vrijgelaten moeten worden, autorijdende dronkaards zouden niet meer bekeurd mogen worden. Slechts weinigen hielden het hoofd koel en hadden oog voor de beperkte strekking van de desbetreffende Europese regelgeving. Even zorgwekkend vind ik dat bij onderhandelingen in het Brusselse nationale verwoorvenheden gemakkelijk worden opgegeven. Ik heb het voorbeeld van de grondrechten al genoemd. Verder heb ik me — zoals je weet — nogal druk gemaakt over een aantal EG-richtlijnen, waarvan de minister van Financiën glashard beweert dat ze het inlichtingenrecht van de Tweede en Eerste Kamer beperken.

Je ziet dat andere landen recentelijk hun eigen grondwet hebben versterkt om ongewenste EU-invloeden buiten de deur te houden. Zo is in de Duitse grondwet onlangs een bepaling opgenomen die het voor de Bondsrepubliek slechts mogelijk maakt om aan de verdere ontwikkeling van de EU mee te werken als daarin de democratische en rechtsstatelijke grondslagen gewaarborgd worden, de subsidiariteit wordt gerespecteerd en een met het Duitse recht vergelijkbaar niveau van grondrechtenbescherming wordt geboden.

Zou het niet wat zijn om in plaats van het in gang zetten van allerlei onzinnige brokjes grondwetsherzieningen eens aan een integrale grondwetsherziening te beginnen met als voornaamste vraag: wat vinden wij in ons Nederlandse staatsbestel, zowel institutioneel als uit oogpunt van bescherming van de burger, nu zo belangrijk dat we het in de Grondwet moeten laten staan of (anders, beter) moeten verankeren? Met andere woorden: wat willen we niet opgeven bij een verdergaande europeanisering?

Een laatste doemscenario dat ik je wil voorleggen heeft niets te maken met de Europese ontwikkelingen, maar met een potentiële binnenlandse bedreiging voor het nationale staatsrecht. Aan het begin van deze eeuw bestond het be-

stuursrecht nog niet. Ik geloof zelfs dat de eerste leerstoel bestuursrecht, toen nog administratief recht geheten, pas na de Tweede Wereldoorlog gevestigd werd en wel in Utrecht, met als eerste leerstoelhouder G.J. Wiarda. Inmiddels mogen we wel vaststellen dat het bestuursrecht zich duchtig heeft geëmancipeerd. Vormde vroeger het bestuursrecht een bescheiden onderdeel van het staatsrecht, nu lijkt het er haast op dat het staatsrecht een onderdeel van het bestuursrecht is geworden. In de Algemene wet bestuursrecht zijn nu allerlei regelingen opgenomen die we voorheen toch tot het staatsrecht mochten rekenen. Ik denk daarbij bijvoorbeeld aan de regeling van het bestuurlijk toezicht. Diezelfde Algemene wet bestuursrecht heeft het bestuursrechtonderwijs enorm doen uitdijen. In veel faculteiten zie je dat er een druk ontstaat om het bestuursrechtonderwijs meer ruimte te geven in het curriculum, soms ten detrimente van het staatsrecht. Is dat bij jullie in Nijmegen ook al het geval? Zoals ik onlangs bij de staatsrechtconferentie in Utrecht al betoogde is er juist een noodzaak om meer aandacht te geven aan fundamentele staatsrechtelijke noties als grondrechten en democratie. In de Algemene wet bestuursrecht lijken die soms wat afwezig te zijn.

Ik ben benieuwd wat je van deze hersenspinsels vindt.

Met vriendelijke groet,
Henk Kummeling

P.S. Toen ik terug kwam uit Indonesië heb ik een hele stapel kranten doorgespit. Ik zag dat er weer eens wat commotie was ontstaan rond uitspraken van de Koningin. Jouw commentaar in de Volkskrant was volgens mij het enige juiste: we hoeven niet bang te zijn voor een Koningin met een mening, zorgwekkender zou het zijn dat we geen kamerleden en ministers zouden hebben, die daar tegenin zouden gaan. Nu is er de laatste jaren wel erg veel publicitair gerommel rond de Koningin en de Kroonprins. Het instituut van het onschendbare staatshoofd kan alleen voortbestaan als het (door de minister-president) publicitair een beetje uit de wind gehouden kan worden. Lukt dat niet, dan moeten we misschien maar af van dat vanuit een oogpunt van democratie rare fenomeen. Ben jij al lid van het Republikeins Genootschap?

Een beetje wel, maar verder niet

Prof.mr. C.A.J.M. Kortmann

Nijmegen, 26 februari 1999

Geachte collega, beste Henk,

Uit je brief blijkt van bezorgdheid over een aantal mondiale, Europese en nationale ontwikkelingen. Het is ook niet verrassend dat je beschouwing wat in mineur is gesteld. Je ervaringen in Surabaya zullen daaraan hebben bijgedragen. Het klimaat van die stad is verstikkend en de politieke ontwikkelingen in Indonesië houden vele gevaren in voor de bevolking. Het komt mij trouwens voor dat er op de wereld betrekkelijk weinig staten zijn waar de bescherming van de grondrechten op een in onze ogen aanvaardbaar niveau is. Wij leven in veel opzichten in een luxe land en hoeven er dan ook niet verbaasd over te zijn dat anderen ook hier (of elders in de EU) willen wonen. Dát is pas een echt vraagstuk waarop nationale en Europese politici hun aandacht zouden moeten concentreren. De ellendige armoede, het permanent door oorlogen bedreigd zijn van miljoenen mensen zijn kwesties die die van bijvoorbeeld de doodstraf in de Verenigde Staten — hoe verwerpelijk ook — ver te boven gaan. Het is inderdaad nogal eens lachwekkend hoe wij ons hier en elders kunnen opwinden over plakverboden, spreekvrijheid (of: lekvrijheid?) van ambtenaren, de lengte van de haren van militairen en uitspraken van een kardinaal of van een prins van Oranje.

Zijn er nog wezenlijke grondrechtelijke vraagstukken hier in Nederland? Je zorgen over de problematiek van de moderne electronica en bepaalde grondrechten maken eerlijk gezegd niet veel indruk op me. Enerzijds zal de overheid de onderdaan inderdaad gemakkelijker kunnen volgen en controleren, anderzijds kan de onderdaan zich gemakkelijker dan vroeger aan haar onttrekken. Beide hebben zo hun voor- en nadelen. En: je hoeft toch niet te internetten en te e-mailen? Ik weet wel dat bedrijven niet zonder kunnen en dat daar privacy-problemen kunnen rijzen. Die moeten echter, anders dan de Nederlandse ontwerp-wetgever en de Europese richtlijn doen, niet worden overdreven. Dat elektronisch communiceren in woord en beeld is trouwens

meestal een vreselijke, vaak afstompende bezigheid en ik herken e-mail- en internet-proefschriften al van zéér ver. Zie ik het goed, dan geldt voor e-mail, internet en dergelijke hetzelfde als dat wat al tijdens de grondwetsherziening van 1983 is gesteld, maar kennelijk door nagenoeg iedereen is vergeten: als de overheid via draadloze communicatie — het ging toen over de draadloze telefonie — bepaalde dingen te weten komt, mag zij die niet aan derden doorgeven. Bovendien mag opzettelijk inluisteren alleen als de wet dat toestaat. Is dit niet genoeg? Dat via internet in Nederland informatie belandt die elders is toegestaan, doch hier is verboden of ongewenst is (door wie?), baart mij evenmin grote zorgen. Misschien is ons verbod wel kinderachtig of verouderd. En er is zo veel onwenselijk op dit ondermaanse. Overigens is het huidige gepriegel aan enige grondwettelijke bepalingen nogal lachwekkend én verontrustend. Een grondwet is niet geschreven om iedere vijf jaar aangepast te worden aan een of meer op zich interessante proefschriften of ambtelijke sinterklaaswensen. Sinds 1983 zijn er al ongeveer vijftien herzieningsvoorstellen aanhangig gemaakt!

Over de relatie tussen onze nationale grondrechten en het communautaire en internationale recht maak ik me evenmin grote zorgen. De grondwettelijke sociale grondrechten stellen, afgezien van elementen van artikel 23 Grondwet, sowieso niets voor. De vaderlandse klassieke grondrechten staan bijna alle onder het voorbehoud van de wet, waardoor zij, zoals Kelsen al zei, juridisch-technisch nauwelijks garanties bieden tegen de hoogste politieke ambten, dit afgezien van eventuele doelclausuleringen. Als de wetgever kwaad wil, zijn wij, ook gezien artikel 120 Gw, het haasje. In uitbreiding van het aantal nationale grondrechten zie ik dan ook niet veel. Integendeel, hoe meer men er opneemt, des te minder fundamenteel wordt hun karakter. Het is net als met verkeersborden: als er teveel staan, zie je ze niet meer. Bovendien: het gros van de andere lidstaten van de EU begint toch ook niet plotseling aan de nationale grondrechten te peuteren? Met een beetje eigenzinnigheid en zelfvertrouwen houdt Nederland zijn nationale waar-

den — zoals artikel 23 Grondwet en het verbod van censuur — echt wel op peil.

Hoe het in Straatsburg gaat lopen met de nieuwe ‘oostblok-rechters’ is nog maar de vraag. In ieder geval is er op zijn minst één groot voordeel verbonden aan de nieuwe constellatie en dat is dat er een zekere band tussen Oost en West is gelegd. Daardoor kan er weer wat begrip ontstaan voor elkaars juridische en maatschappelijke vraagstukken. Overigens is het misschien ook een voordeel dat een of meer van die oostblok-kers de ‘Wessies’ af en toe eens kunnen wijzen op overdrijving door het Straatsburgse Hof. Zaken als Procola en een aantal uitspraken ex artikel 8 EVRM zijn toch wel wat veel van het goede. A.M. Donner vertrouwde mij eens toe dat ‘Straatsburg’ soms wat weg heeft van een clubje oude heren die op niet al te systematische wijze persoonlijke hobbies uitleven. Van die uitspraak zal allicht iets waar zijn.

Het voorgaande zal je niet verbazen. Ik ben geen grondrechtenfreak, althans ik geloof niet overmatig in de garantie van grondrechten door bepaalde grondwettelijke of verdragsrechtelijke formuleringen. De bescherming van de grondrechten vloeit vooral voort uit een juridische en ethische cultuur, nationaal, Europees of mondiaal. Met enkel grondwettelijke en verdragsrechtelijke grondrechten houdt je echte schoften en oplichters binnen de overheid — en die zijn er — niet in de tang.

Wordt het staatsrecht minder belangrijk?, vraag je je af. Ik zou kunnen antwoorden: ‘zolang jij en ik het doceren niet’, maar dat is misschien een beetje zelfoverschatting. Natuúrlijk wordt in Europa het puur nationale staatsrecht van minder betekenis. Mede daarom bezig ik — onder meer in het ook te Utrecht gebruikte handboek — al lang de term constitutioneel recht. Dat is het primaire recht betreffende de overheden waaraan wij zijn onderworpen. Tot die overheden behoren de instellingen van de EU en internationale ambten zoals het Straatsburgse Hof. Het constitutionele recht wordt aldus juist belangrijker dan het vroegere nationale staatsrecht. Het is pluriformer, complexer en vaak moeilijker te doorgronden dan het klassieke nationale staatsrecht, en zeker dat van een simpel staatje als Nederland. Denk maar aan wat jou onder meer interesseert: de relatie tussen nationale grondrechten en het communautaire recht. Overigens: collega Alkema is terug uit Straatsburg en weer voltijds hoogleraar staatsrecht. Wil je hem eens vragen

of hij zijn leerstoel laat omdopen tot provincie-recht?

Het ligt in de rede dat het bestuursrecht zo’n belangrijke discipline is geworden. Het is voor het dagelijkse leven van overheid, burgers en bedrijven van eminent belang. De meeste juristen zijn — net als artsen — vooral practici en zullen zich daarom eerder op dat bestuursrecht dan op het staatsrecht storten. Het is vaak aardig technenwerk, waar tegenwoordig nog geld mee is te verdienen ook. Bij staatsrecht is dat zelden zo. In staten waar een zekere politieke en maatschappelijke rust heerst — en dat is nu in veel staten van de EU het geval — staat het staatsrecht altijd wat minder in de belangstelling. Dat is eigenlijk een goed teken. Maar zodra er problemen ontstaan — Frankrijk rond 1958, later Spanje en Portugal, de hereniging van de Duitslanden, de vorming van nieuwe staten in Oost-Europa — treedt het plots weer naar voren. Overigens is in Nederland het staatsrecht bijna altijd nogal nuchter en rustig gedoceerd en geanalyseerd. En tegenwoordig is er bijna geen politicus te vinden die er nog wat van weet. Ik vermoed dat dat deels zo is, omdat veel van ons staatsrecht als vanzelfsprekend wordt ervaren. Men herkent het niet als zodanig. Soms leidt dat echter tot brokken.

Terug naar het bestuursrecht. Je schrijft dat de Algemene wet bestuursrecht een aantal regelingen bevat die we voorheen tot het staatsrecht mochten rekenen. Wel, ik doe dat, ondanks de naam van de Awb, nog steeds en zelfs met een zeker satanisch genoegen. Dat genoegen vloeit voort uit het feit dat de Awb een aantal van die typisch staatsrechtelijke onderwerpen als delegatie, mandaat en beleidsregels zo gebrekkig heeft geregeld. Je zult ervan op de hoogte zijn welke problemen dit heeft opgeleverd, toen onder meer de Provinciewet, de Gemeentewet en de Waterschapswet aan de Awb werden aangepast (waarom dat overigens zo moest en niet omgekeerd, blijft onduidelijk). Ik ben zeer benieuwd of men nu ook attributie in de Awb gaat opnemen. Dat is net zoiets als regels stellen inzake de Scheping, maar de moderne beleidsrakers zien daar geen been in. Je zult begrijpen dat er in ‘Nijmegen’ geen druk is om het curriculum ten detriente van het staatsrecht te wijzigen. Hier geldt niet: *rubrica est lex*. Wat fundamenteel, primair recht is, is constitutioneel recht, of dat nu te vinden is in verdragen, in de Awb of de Grondwet c.a.

De gedachte om in nationale grondwetten bepalingen op te nemen die gericht zijn tegen een gemakkelijke verdere communitarisering acht ik een heilloze. Afgezien van het feit dat de EU ondanks al haar gebreken een zegen is — al was het maar ter voorkoming van oorlogen — wordt het natuurlijk een zootje als staat A waarborgen X, staat B waarborgen Y en staat C garanties Z tegen verdere federalisering etc. in zijn grondwet gaat opnemen. We zouden daarentegen een voorbeeld moeten nemen aan staten als Finland en Ierland die, evenals Nederland, de constitutionele deur wijd hebben opengezet voor 'Europa'. Dat de Duitsers wat ingewikkeld doen over hun *Grundrechte* is te begrijpen en dat de Fransen moeilijk loskomen van de *souveraineté* nationale is ook inzichtelijk, hoe zielig het soms ook aandoet. Maar laten we dat vooral niet navolgen. 'Europa' is al met al niet veel beter of slechter dan wij hier zijn en een *Alleingang* is reeds lang uitgesloten. Ik zou er zelfs voor willen pleiten om artikel 91, derde lid, Grondwet te schrappen, temeer daar de toepasselijkheid ervan afhangt van een gewone meerderheid in de Kamers.

Een integrale grondwetsherziening is op zich voor lieden als wij een aardig idee, net zoals de Awb dat was en is voor onze collegae-technuten. Dergelijke ondernemingen houden ons weg van de straat, de TV en — enigszins — het café. Is het echter niet wat bizar om een dikke 15 jaar na de algehele herziening van 1983 weer een totale herziening te entameren? Wij zijn toch geen Fransen of een bananenrepubliek? Bovendien, is er veel mis met de huidige Grondwet, afgezien van heel wat overbodigs? Nederland heeft, vergeleken met diverse andere EU-staten, best een nette, beschaafde grondwet, ook al is bijvoorbeeld de Deense aantrekkelijker vanwege haar

beknoptheid. Dat we eens moeten ophouden met minuscule herzieningen zoals de aanhangige (die wetstechnisch overigens deels zwak zijn), ben ik geheel met je eens. Eén nieuwe bepaling zag ik echter graag opgenomen en wel een artikel dat het legaliteitsbeginsel formuleert. De overheid meet zich tegenwoordig wel erg gemakkelijk bevoegdheden aan op de grondslag van taken, rechtsbeginselen en (ander) ongeschreven recht. Artikel 120 moet, voor zover het over wetten gaat, worden geschrapt. Haast heeft dat echter niet.

Tenslotte je postscriptum. Ik stam van beneden de Moerdijk uit een katholiek gezin. De meeste katholieke beneden-Moerdijkers zijn weliswaar nooit (fanatieke) republikeinen geweest, maar wel minder Oranje-georiënteerd dan velen van boven de grote rivieren. Zij beoordelen de monarchie primair op praktische gronden, niet op principiële of traditionele. Praktisch gezien doet de vaderlandse monarchie het niet slecht en kost zij de staat relatief weinig. Maar we moeten in dit land nu eindelijk eens ophouden met de gelding van de ministeriële verantwoordelijkheid ook aan te nemen voor de prinsen en prinsessen. Zij hebben geen staatsrechtelijke bevoegdheden, zij zijn niet onschendbaar; zij moeten kunnen doen en laten wat zij willen, dit alles binnen de grenzen van het recht zoals dat voor jou en mij geldt. Eén mystieke constructie in het constitutionele recht — de onschendbare Koning — is genoeg. Als er méér wordt gemystificeerd, komt dat recht in een verdacht licht te staan. Dit is niet nodig en ook voor een beneden-Moerdijker geen lokkend perspectief.

Pax tecum,
Tijn Kortmann